

امروزه بر کسی پوشیده نیست که یکی از مهم‌ترین راه‌های ابلاغ کلام الهی و آشنا ساختن انسان‌ها به خصوص غیرمسلمانان، استفاده از فن قرائت قرآن کریم است. استفاده‌ی خوب از صدا با انتخاب طبقات صوتی و مقامات مناسب، جابه‌جایی بین پرده‌های صوتی و انتقال از مقامی به مقام دیگر، با انسجام و استحکام کامل از نظر لحنی و هم‌چنین توأم با رقت قلب، ترس از خدا و حزین خواندن، به‌طور حتم در فهم بیش‌تر مفاهیم قرآن به انسان کمک می‌کند، دل‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و قلب‌ها را نورانی می‌سازد؛ و این به‌دست نمی‌آید مگر با آشنایی با الحان و مقامات زبان عرب.

می‌توان گفت که الحان قرآنی، برای متنوع خواندن قرآن کریم، جلوگیری از خستگی مستمعین و خود قاری است. هر قاری باید نغمات را بشناسد تا برحسب حال و معنویت خود، هر وقت صلاح دید، لحن خود را تغییر دهد و به این صورت در قرائتش تنوعی برای تدبیر بیش‌تر در معانی ایجاد گردد، نه این‌که الحان و مقامات قید و بندی برایش ایجاد کند. دانش صداها، الحان، مقامات و دستگاه‌ها دانشی است مجزا و خود به‌تنهایی قوانین و قواعد زیادی دارد که قسمت اعظم آن‌ها اکتسابی هستند و از طریق القا، یعنی آموزش مستقیم استاد به شاگرد، آموخته می‌شوند.

تمامی علاقه‌مندان به «علم الالحان» می‌توانند، به راحتی با آن آشنا شوند،

زیرا این دانش فراگیر است و به گروه ویژه‌ای، یعنی فقط افرادی که صدایی

خوش دارند، تعلق ندارد و چه بسا افرادی که در فهم ظرائف و

مسائل دقیق آن مهارت دارند، اما از صدای خوبی هم

برخوردار نیستند. این علم، به صاحبان خود

احساس دقیق و لطیفی می‌دهد که انسان

را از سایرین متمایز می‌سازد.

قرآن کریم قرائت

رایج در

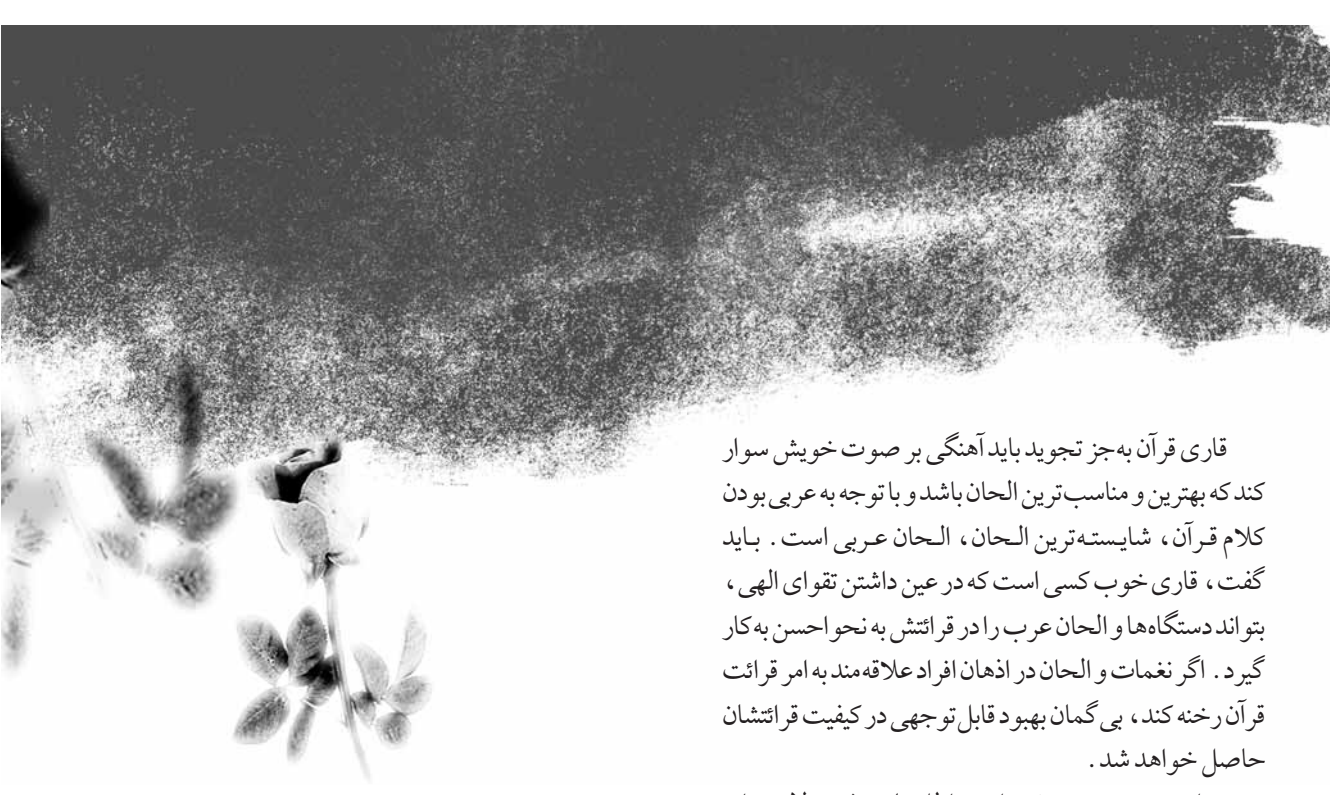
مقامات و نغمات

پژوهشی پیرامون

امیرحسین ولی‌نژاد

دبیر دبیرستان‌های دهلران

قاری قرآن به جز تجوید باید آهنگی بر صوت خویش سوار کند که بهترین و مناسب‌ترین الحان باشد و با توجه به عربی بودن کلام قرآن، شایسته‌ترین الحان، الحان عربی است. باید گفت، قاری خوب کسی است که در عین داشتن تقوای الهی، بتواند دستگاه‌ها و الحان عرب را در قرائتش به نحو احسن به کار گیرد. اگر نعمات و الحان در اذهان افراد علاقه‌مند به امر قرائت قرآن رخنه کند، بی‌گمان بهبود قابل توجهی در کیفیت قرائتشان حاصل خواهد شد.

در این پژوهش سعی شده است اطلاعاتی مفید و لازم برای استفاده‌ی علاقه‌مندان به فن قرائت قرآن کریم، اعم از معلمان و دانش‌آموزان گرامی ارائه شود تا گامی هر چند کوچک در به وجود آمدن شرایط لازم برای اجرای قرائتی صحیح و تأثیرگذار داشته باشیم؛ «و ما توفیقی الا بالله و علیه توکلت و الیه انیب».

هدف از یادگیری نعمات و الحان

هدف ما از یادگیری الحان و مقامات، رسیدن به اصل تحزین در قرائت قرآن است، زیرا این مقامات به عنوان ابزاری مطرح‌اند که ما می‌توانیم به وسیله‌ی آن‌ها مفهوم و محتوای آیات را با حس و عرفانی که نسبت به آن‌ها پیدا می‌کنیم، به خوبی انتقال دهیم. مراد از تحزین عبارت است از خواندن با وقار و طمأنینه‌ی قرآن و به تصویر کشیدن مفهوم و محتوای آیات در حین تلاوت. بنابراین تحزین بر ایند و نتیجه‌ی آن حس و عرفانی است که ما نسبت به آیات پیدا می‌کنیم و آن حس و شناخت ما را به سوی معبود و محبوب سوق می‌دهد [نرم‌افزار مائده].

مفهوم لحن

گاهی هنگام شنیدن تلاوت قرآن، احساس می‌کنیم که حالت یا کیفیت صدای قاری در زمان‌های متفاوت به کلی تغییر می‌کند. به این تغییر حالت یا کیفیت صدای قاری «لحن» گفته می‌شود [پیشین]. اگر قاری بدون استفاده از پل یا مبدل مناسب، از مقامی به مقام دیگر منتقل شود، به اصطلاح دچار «خارج لحن» شده است [ملاطقی، ۱۳۸۱: ۹۷].

تعداد الحان معمول در قرائت قرآن

تعداد الحان و نعمات عرب هفت تا است که هر یک را مقام می‌گویند. مقامات معمول در قرائت قرآن کریم عبارت‌اند از: بیات، رست، صبا، حجاز، نهاوند، چهارگاه و سه‌گاه. هر کدام از این مقامات گوشه‌هایی دارد که تعداد اندکی از آن‌ها در قرائت قرآن کاربرد دارند [مجموعه نوارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و مقامات قرآنی]. استاد عربی القبانی تعداد کامل

جواز کاربرد الحان در قرائت قرآن کریم

در روایاتی از معصومین آمده است که پیامبر اسلام (ص) پس از طلوع فجر، با نغمه‌ی خاصی قرآن را تلاوت می‌فرمودند که زنگوله نامیده می‌شد و تأثیر عمیقی بر روحیه‌ی مستمع بر جای می‌گذاشت. عده‌ای نیز آن را حجاز می‌دانند. سایر پیامبران بزرگ الهی نیز برای راز و نیاز با خداوند، نعمات مخصوصی داشته‌اند، از جمله نغمه‌ی راست منسوب به حضرت آدم (ع)؛ گوشه‌ی حسینی در بیات، منسوب به حضرت ابراهیم و داوود علیهما السلام [رجب‌نژاد، ۱۳۷۹: ۳۷].

از ائمه‌ی معصوم، امام کاظم (ع) خوش‌صداترین مردم در قرائت قرآن بود. آن حضرت به هنگام قرائت بسیار محزون می‌شد و می‌گریست، به طوری که محاسن مبارکش به اشک آغشته می‌شد و شنوندگان نیز به سبب قرائت توأم با حزن آن جناب می‌گریستند [ملاطقی، ۱۳۸۱: ۵۹].

پیامبر عظیم‌الشأن اسلام (ص) در خصوص چگونگی به‌کارگیری الحان و نعمات در تلاوت قرآن کریم می‌فرماید: قرآن را به صوت عرب بخوانید و از آهنگ‌ها و الحان اهل فسق و گناهکاران پرهیزید. پس از من اقوامی می‌آیند که هنگام خواندن قرآن، صدارا مانند غنا، نوحه‌خوانی و سرود خواندن رهبانان بغلط‌اند که از حنجره‌ی آنان تجاوز نمی‌کند و قلوبشان واژگون است و هم‌چنین مردمی که رویه‌ی آنان برایشان شگفت‌آور و خوشایند باشد [بیگلری، ۱۳۷۲: ۲۸۳].

الحان را بدون اشاره به نامشان، ۳۶۰ نغمه عنوان کرده است [عربی القبانی، ۱۳۷۷: ۴۲].

محدوده‌های صوتی مقامات

در اجرای مقامات قرآنی ما با سه محدوده‌ی صوتی با تقسیمات مشخص و مرتبط با هم روبه‌رو هستیم که عبارت‌اند از: الف) قرار: به پایین‌ترین سطح صوت در یک مقام، قرار گرفته می‌شود. ب) جواب: سطح صوتی متوسط هر مقام را جواب آن مقام می‌گوییم. ج) جواب جواب: بالاترین سطح صوت در یک مقام را جواب جواب می‌گویند [نرم‌افزار مائده].

نکته‌ی قابل توجه این که تفاوت این سه محدوده‌ی صوتی فقط در ارتفاع صوت نیست، بلکه بیش‌تر از نظر لحنی و نوع اجرای آن‌هاست. لازم به ذکر است، بعضی از قاریان بزرگ جهان در اجرای برخی مقامات، جواب را از نظر ارتفاع صوت، پایین‌تر از قرار و گاهی جواب جواب را پایین‌تر از جواب و حتی قرار خوانده‌اند. محدوده‌ی صوتی چهارمی نیز به نام «حصار» برای هر مقام ذکر شده که از نظر طبقه‌ی صوتی بالاتر از جواب جواب است. این محدوده در قرائت استادان بسیار نادر و کمیاب است [عربی القبانی، ۱۳۷۷: ۴۷].

معرفی مقامات

اینک به شناخت اجمالی هر یک از مقامات هفتگانه‌ی معمول و مرسوم در قرائت قرآن کریم می‌پردازیم:

بیات

در خصوص معنای لغوی این مقام عده‌ای معتقدند، واژه‌ای ترکی و به معنای غم یا غمگین است. عده‌ای دیگر می‌گویند، طایفه و قبیله‌ای از ترکمن است و عده‌ای اصل این کلمه را «به یاد» می‌دانند، مانند به یاد خداوند متعال، به یاد پیامبر گرامی اسلام (ص) و به یاد فاطمه‌ی زهرا (س) [نرم‌افزار مائده].

این مقام، اولین مقامی است که عموم قاریان در آغاز تلاوت از آن استفاده می‌کنند و در میان الحان، تنها مقامی است که در سه سطح، بیات شروع (محدوده‌ی قرار)، توسط (محدوده‌های جواب و جواب جواب) و فرود (پایان تلاوت) اجرا می‌شود [پیشین].

مقام بیات که به ام‌النغمات یا ام‌المقامات [محمدی، ۱۳۸۲: ۱۲۷] معروف است، زیرشاخه‌ها و گوشه‌هایی دارد که عبارت‌اند از: لامی، صافی، ابراهیمی، کرد، مصری،

شور، حسینی، دشتی، نوا، محیر، دوکا، رمل، علی و... [عربی القبانی، ۱۳۷۷: ۴۲].

استادان لحن در مورد تأثیرات این مقام معتقدند، بیات آرامش همراه با غم را به تصویر می‌کشد، به آگاه ساختن شنونده گرایش دارد و از روزگاران گذشته صحبت می‌کند. بیات ویژگی چابک و به غایت پر سوز و تأثیرگذاری دارد که ضمن ایجاد حزنی خاص در شنونده، وی را به تدبیر و ادراک و شهود می‌رساند [نرم‌افزار مائده]. از میان قاریان مشهور جهان، استاد مصطفی اسماعیل که به خاطر مهارت و استادی در اجرای نغمات و تجسم عینی مفاهیم عمیق قرآن در ذهن شنونده، از دیدگاه اهل فن به عنوان یگانه مقرر قرآن معروف شده، استاد بلامنازع مقام بیات است [ملائیان، ۱۳۸۰: ۱۶].

از بهترین محل‌های اجرای بیات، علاوه بر ابتدا و انتهای تلاوت، آیاتی با مضامین دعا، حکایت و پند و اندرز هستند. پس از بیات می‌توان مقامات صبا، رست، حجاز و نهاوند را اجرا کرد. می‌توان بیات را با رست و صبا ترکیب ساخت. اگر بیات در اوج اجرا شود، رفتن به صبا بهتر و اگر در گام پایین صوت اجرا شود، منتقل شدن به مقام رست ارجح است [ملائی، ۱۳۸۱: ۱۰۷].

یکی از مهم‌ترین مشخصات مقام بیات که گسترده‌ترین مقامات است، در حین اجرا این است که مستمعین را به تشویق قاری قرآن مجبور می‌کند [پیشین].

نحوه‌ی اجرای این مقام در میان قاریان مشهور متفاوت است. عده‌ای هم‌چون استاد شحات محمدانور، فقط بیات شروع را در ابتدای تلاوت به کار می‌گیرند و سپس وارد مقامات دیگر می‌شوند و در میان یا پایان تلاوت خود، به اجرای سایر محدوده‌های این مقام می‌پردازند. گروه دوم همچون استاد مصطفی اسماعیل، تمامی محدوده‌های بیات را به صورت مبسوط اجرا می‌کند و به‌طور عموم از طریق زیرشاخه‌ی فرود قرائت خود را به پایان می‌رساند. گروه سوم همانند استاد عبدالباسط و استاد عبدالعزیز حصان، در هر موقعیتی از تلاوت که اراده کنند، به این مقام منتقل می‌شوند و آن را اجرا می‌کنند [نرم‌افزار مائده].

به‌طور کلی می‌توان گفت، مقام بیات، پایه و پیش درآمد سایر مقامات است و قاری که بتواند نسبت به این مقام شناخت بیش‌تر کسب کند و هم‌چنین در اجرا مسلط‌تر عمل کند، به‌طور یقین در مسابقات موفق‌تر خواهد بود [مجموعه نوارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و الحان قرآنی].

رست

رست یا راست به معنای حقیقت و درستی است. مقام رست در میان اعراب به «اب النغمات» [نرم افزار مائده] یا «ملک المقامات» [ملاتقی، ۱۳۸۱: ۱۰۸] مشهور است. عده‌ای از استادان لحن معتقدند، قدمت مقام رست به زمان حضرت آدم (ع) برمی‌گردد و این مقام، اولین ناله‌ی نخستین انسان دست از همه چیز شسته برای بهشت است و اجرای آن را موجب برانگیخته شدن حس مردانگی، جسارت و حرکت به سوی کشف حقیقت در شنونده می‌دانند [نرم افزار مائده]. این مقام زیرشاخه‌هایی دارد که هر یک با کیفیت لحنی مخصوص به خود، پیام‌های تأثیرگذاری از جمله: آغاز بهار، حقیقت، سرگذشت انسان‌های حقیقت‌جو، مبارزه و ایجاد تصویری زیبا از حقیقت و درستی در ذهن شنونده ایجاد می‌کند [نرم افزار مائده]. بهترین زمان برای اجرای این مقام، سرشب یا نیمه‌های شب است [عربی‌القبنی، ۱۳۷۷: ۵۵].

از میان استادان قرائت، استاد غلوش نسبت به دیگران اجراهای بهتری در این مقام داشته است [ملاتقی، ۱۳۸۱: ۱۵۱]. با بررسی تلاوت قاریان مشهور جهان و توصیه‌ی استادان لحن بهتر است این مقام را پس از مقامات بیات، نهایند، سه‌گاه و چهارگاه ارائه کنیم. اما با توجه به توانمندی این مقام، قاریان قرآن می‌توانند در هر موقعیتی از تلاوت، به راحتی از آن استفاده کنند [نرم افزار مائده]. این مقام را می‌توان با مقامات بیات، حجاز، نهایند و سه‌گاه ترکیب کرد [ملاتقی، ۱۳۸۱: ۱۰۸].

صبا

مجموعه‌ای از نغمات حزین است که گذشته‌ای را به تصویر می‌کشد که انسان آن را از دست داده و انسان را به خویشتن خویش دعوت می‌کند. استادان لحن معتقدند، صبا آتش دل و نوای فراق است که هر شنونده‌ای را به کنکاش و بررسی گذشته‌ی خود دعوت می‌کند و می‌گویند، اگر مقامات را به منزله‌ی موجودی زنده در نظر بگیریم، صبا صدای وجدان آگاهی است که در عین توبیخ و بررسی جزء به جزء رفتار و اعمال، انقلابی در دل ایجاد می‌کند و مسیر توبه و بازگشت را هموار می‌سازد. لذا هر کس که میل به بازگشت در وجودش بیش تر باشد، صبا را بهتر، تأثیرگذارتر و به جاتر اجرا می‌کند [نرم افزار مائده].

روند اجرای این مقام کاملاً لطیف، ملایم و روان است و هر گونه تکلف در اجرایش، تأثیر آن را کاهش می‌دهد؛ در

برده‌های صوتی بالا، تلاوت آن زیبا و جذاب تر است. از نغمات فرعی آن «رمل» است که از حزن فراوانی برخوردار است و در جاهایی به کار می‌رود که اوج حزن، جمله را در برگیرد یا قسمتی از آیه که در حال تلاوت آنیم، تفاوت زیادی با دیگر قسمت‌های آیه داشته باشد [مجموعه نوارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و نغمات قرآنی؛ ملاتقی، ۱۳۸۱: ۱۰۶].

بهتر است که این مقام را در موضوعاتی همانند: عبرت از حوادث گذشتگان، به تصویر کشیدن عاقبت نیک مؤمنان و سرانجام بد گناهکاران، برای مقایسه و در نهایت عبرت، دعا، توبه و پشیمانی، ذکر نعمت‌ها و نشانه‌های خداوند استفاده کرد [نرم افزار مائده]. محدوده‌های صوتی جواب و جواب جواب این مقام را می‌توان در مدها و محل‌های کشش آیات اجرا کرد [ملاتقی، ۱۳۸۱: ۱۰۶]. استادان لحن معتقدند، این مقام

را پس از بیات و حجاز اجرا کنیم بهتر است. صبا دارای زیرشاخه‌های «تقطیع» و «عجم» است که قسمت اصلی تقطیع همان «رمل» است که قراء در صبا و سه‌گاه از آن استفاده می‌کنند. بعضی درباره‌ی زیرشاخه‌ی عجم معتقدند که خود به عنوان مقامی اصلی مطرح است. ولی ما معتقدیم، زیرشاخه‌ی عجم غیر از آن مقام عجمی

است که میان قاریان بزرگ جهان به چهارگاه معروف است و زیرشاخه‌ی عجم فقط در حد همین زیرشاخه در مقام صباست [نرم افزار مائده]. صبا را می‌توان با مقامات حجاز، نهایند، سه‌گاه و چهارگاه ترکیب کرد [ملاتقی، ۱۳۸۱: ۱۰۶]. در میان قاریان مشهور جهان، قاری «حجره طلایی» [قاسم احمد، ۱۳۷۴: ۴۷] یعنی استاد عبدالباسط، در اجرای مقام صبا به ویژه در زیرشاخه‌ی عجم، مهارت خاصی از خود نشان داده است [نرم افزار مائده].

حجاز

در گذشته‌های دور در منطقه‌ای به نام حجاز در شبه جزیره‌ی عربستان، صحرانشینان در طی مسافت‌های طولانی، سوار بر شتر می‌شد و تحت تأثیر نوع راه رفتن این حیوان، نغمات خاصی را با خود زمزمه می‌کردند. با گذشت زمان، بر وسعت این نغمات افزوده شد و به دلیل منحصر به فرد بودن این نغمات، اعراب نام حجاز را بر این نغمات گزاردند. استادان لحن اعتقاد دارند، حجاز یادآور ناله‌ی برخاسته از غم و هجرانی است که حوادث گذشته را به تصویر می‌کشد و انسان‌های متأثر از آن را به یکی شدن، چاره‌اندیشی و تفکر فرومی‌برد و در این غم

عمیق، شور و شغف با احساسات عالی و حزین آمیخته می‌شود. قاری توانا می‌تواند در اجرای این مقام یکپارچگی، اتحاد و آرزو برای بشر را به تصویر بکشد. حجاز در آیتی با مضامین بشارت و انذار، نعمات خداوند، تذکر و یادآوری، جملات امری و توصیه‌ای، خلقت جهان هستی و موجودات و نیز فراخوان عمومی قابل اجراست [پیشین].

حجاز در آغاز با جریانی ملایم و روان همراه است و هرگونه تکلف در اجرا از تأثیرگذاری آن می‌کاهد. این

مقام گوشه‌هایی دارد از جمله:

کارکرد، کار، دوکا، غطا، زنکران، نوی، اصفهان، کرد، رمل، و منصوری

[عربی‌القبنی، ۱۳۷۷: ۴۲].

بعضی گوشه‌ی گالگور را نیز به عنوان زیرشاخه‌ی حجاز آورده‌اند [رجب‌نژاد، ۱۳۷۹: ۳۷]. با بررسی اجرای قرائت قاریان بزرگ جهان و توصیه‌ی استادان لحن بهتر است این مقام را پس از مقامات بیات، صبا و سه‌گاه تلاوت کنیم [نرم‌افزار مائده]. مقام حجاز را می‌توان با مقامات رست و صبا ترکیب کرد [ملاقتی، ۱۳۸۱: ۱۰۸].

از میان قاریان مشهور جهان، «شهید القراء» [قاسم‌احمد، ۱۳۷۴: ۳۶] یعنی استاد محمد صدیق منشاوی، در اجرای مقام حجاز مهارت و استادی فوق‌العاده‌ای از خود به نمایش گزیده است [ملاقتی، ۱۳۸۱: ۱۵۱].

نهایند

در مورد خاستگاه این مقام دو نظر وجود دارد: عده‌ای معتقدند، در زمان‌های دور در منطقه‌ی نهایند ایران، نغماتی در میان مردم زمزمه می‌شد که منحصر به فرد بود و گروهی دیگر، خاستگاه اولیه‌ی آن را کشور هند می‌دانند. اما به هر حال این مقام از هر کجا که باشد، امروزه رنگ و بوی عربی به خود گرفته است و چون دانه‌های مروارید، در میان نغمات قرآنی خودنمایی می‌کند [نرم‌افزار مائده].

نهایند از نغمات و مقاماتی است که نه مانند صبا بسیار حزین

و نه مانند سه‌گاه شورآفرین است، بلکه از مقامات معتدل است که به قاری قدرت مانور بیش‌تری می‌دهد [مجموعه نرم‌افزارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و نغمات قرآنی]. نغمه‌ی فرعی که در این مقام وجود دارد، «نیکریت» نام دارد [رجب‌نژاد، ۱۳۷۹: ۳۷]. بهترین محل اجرای این مقام، داستان‌های قرآنی، و استاد مسلم این نغمه مرحوم مصطفی اسماعیل است که در اجرای آن از تکنیک «موجی خوانی» که از ابزارهای تنوع لحن به حساب می‌آید، به صورتی زیبا و دل‌نشین استفاده می‌کند [نرم‌افزار مائده].

استاد عربی‌القبنی معتقد است، راحت‌ترین کارها، آوردن نهایند پس از سه‌گاه است [عربی‌القبنی، ۱۳۷۷: ۵۴]. و می‌توان نهایند را با مقامات رست، صبا و سه‌گاه ترکیب کرد [ملاقتی، ۱۳۸۱: ۱۰۹].

سه‌گاه

گروهی زادگاه این مقام را آذربایجان و اهل آن را از بهترین اجراکنندگان سه‌گاه می‌دانند، اما به مرور زمان این مقام در سایر سرزمین‌های هم‌جوار گسترش پیدا کرده و به دلیل ویژگی منحصر به فرد لحنی خود، در میان عرب‌زبانان جایگاه ویژه و مناسبی برای خود کسب کرده و با گذشت زمان، رنگ و بوی عربی به خود گرفته است؛ به نحوی که هم‌اکنون یکی از مقامات اصیل و نام‌آشنا در میان مقامات و الحان قرآن کریم است. استادان لحن، سه‌گاه را گل سرخ و نگین مقامات و در مباحث زیباشناسی این مقام را به دلیل حلاوت و دل‌نشینی، برانگیزاننده‌ی حس محبت، عشق و سوز دل معرفی می‌کنند [نرم‌افزار مائده].

استاد محمد رفعت که به واسطه‌ی نبوغ ذاتی اش در خلق الحان و اصوات، بنیانگذار سبک جدید و رایج در تلاوت قرآن کریم [عربی‌القبنی، ۱۳۷۷: ۱۰۲] و میان قاریان مشهور جهان، به «قیثارة السماء» یعنی گیتار آسمان [قاسم‌احمد، ۱۳۷۴: ۳۴] ملقب شده است، در اجرای مقام سه‌گاه اجراهای استادانه‌ای دارد [نرم‌افزار مائده]. از دیدگاه استادان لحن، این مقام گونه‌های دیگری نیز دارد، از جمله سه‌گاه حزام که استاد مصطفی اسماعیل در قرائت سوره‌های لقمان، نازعات و علق آن را با استادی تمام اجرا کرده است [پیشین].

آنچه از تلاوت قاریان بزرگ و رهنمود استادان لحن به دست می‌آید، آیاتی با مضامین عشق، وعده‌ی الهی، بشارت، مغفرت، صفات مؤمنان، استجاب دعا و پیروزی، بهترین محل‌های اجرای مقام سرورآفرین سه‌گاه هستند. نکته‌ی

مهمی که لازم به ذکر است این که، این مقام با جریانی آرام و پرسوز آغاز می شود و با انتقال احساسات عالی، توجه شنونده را به خود جلب می کند [پیشین].

به طور معمول، قاریان بزرگ این مقام را پس از حجاز می خوانند، [مجموعه نرم افزارهای آموزشی آشنایی با دستگاهها و نغمات قرآنی]. ولی می توان قبل و بعد از این مقام، از حجاز و هم چنین چهارگاه استفاده کرد و ترکیب سه گاه با مقامات رست، صبا و نهاوند جایز است [ملازقی، ۱۳۸۱: ۱۱۰]. اما استادان لحن توصیه کرده اند که این مقام پس از مقامات رست، حجاز، نهاوند و چهارگاه اجرا شود [نرم افزار مائده].

چهارگاه

این مقام ترکیبی از نغمات ماهور، چهارگاه و چند مقام فرعی و کوچک دیگر است. نغمه ی ماهور نقش بسیار مهمی در این مقام ایفا می کند [پیشین]، چون گوشه هایی از ماهور به چهارگاه ختم می شود که در تلاوت بسیار زیبا جلوه می کند [رجب نژاد، ۱۳۷۹: ۳۷]. چهارگاه از دو واژه ی چهار و گاه به معنای چهارمین محل توقف یا چهارمین زمان تشکیل شده و عده ی بسیاری از استادان لحن معتقدند، به وجود آمدن چهارگاه، بارعدو برق آسمان مرتبط است. به هر حال، این نغمات از هر جا که برخاسته اند، امروزه در میان اعراب رنگ و بوی عربی به خود گرفته و به عجم معروف اند. اعراب معتقدند، عجم مقامی است درخشان و پاک که با جوشش و عظمت و هیجان خود، شور و شوق جوانی را در انسان ایجاد می کند و به ارائه ی شبه تحریرها که نقش مهمی در این مقام دارند، تأکید می کنند. مهم ترین محل های اجرای این مقام در آیاتی با مفاهیم خدا، بهشت، توبه، معجزات پیامبران، دعا و درخواست و نیز حرکت و مبارزه، می توان بهره جست و از تأثیرات مهم آن می توان به ایجاد شور، شوق و هیجان در شنونده اشاره کرد [نرم افزار مائده].

از میان قاریان مشهور دنیا، استاد شحات محمدانور که در تلاوت دارای سبک «تألیف بدیع» [تهرانی، ۱۳۷۴: ۷۰] دارد، برخلاف بیش تر قاریان حال حاضر که سبک تألیف تقلید دارند، استاد اجرای این مقام است [ملازقی، ۱۳۸۱:

۱۵۱]. بر اساس توصیه ی استادان لحن و اجرای اکثر قاریان بزرگ دنیا، بهتر آن است که این مقام را پس از مقامات رست و سه گاه تلاوت کنیم؛ هر چند که مرحوم عبدالباسط پس از مقام حجاز و مرحوم منشاوی پس از بیات و نهاوند وارد این مقام شده اند [نرم افزار مائده]. ترکیب این مقام با صبا، جایز است و می توان آن را با مقامات بیات، رست و سه گاه همراه کرد [ملازقی، ۱۳۸۱: ۱۱۱].

نکاتی در خصوص قرائت قرآن کریم

در هر قرائت ما با سه کلید اساسی سروکار داریم که عبارت اند از: سطح صدا در شروع تلاوت، ابزار تنوع لحن و آشنایی با محدوده ی مقامات. محدوده ی مقامات در مباحث گذشته بحث شد. اکنون موارد اول و دوم را بررسی می کنیم.

سطح صدا در شروع تلاوت

صدای هر یک از ما در آغاز تلاوت، تابع یکی از سه سطح پایین تر، برابر و بالاتر از سطح گفتار روزمره است. استادان لحن توصیه می کنند، بهتر آن است که سطح شروع به تلاوت پایین تر از سطح صدا در گفتار روزمره باشد، مگر در مسابقات که ممکن است قاری به خاطر کمبود وقت و... سطح برابر و یا بالاتر از سطح گفتار روزمره را انتخاب کند [نرم افزار مائده].

۲. ابزار تنوع لحن

باید گفت که صدای ما در اجرای نغمات و مقامات نیازمند ابزاری است تا تنوع لحنی در مقامات ایجاد کند. این ابزار عبارت اند از: ۱. ساده خوانی: به صدای ممتدی که قاری دخالته در تغییر حالت آن نمی کند، کند؛ ساده خوانی می گویند. ۲. موجی خوانی: در صورتی محقق می شود که موجی در صدا ایجاد شود. ۳. تحریر خوانی: به اجرای شبه تحریر و ایجاد گره صوتی در صدای ممتد یا موجی تحریر گفته می شود.

۴. جهش خوانی: به جهش یکباره ی صوت به طبقات بالای صوتی، جهش خوانی گفته می شود. ۵. معکوس خوانی: به حرکت پایین رونده ی صوت از موقعیت جاری به سوی طبقات پایین صدا، معکوس خوانی گفته می شود. ۶. نهفت خوانی: به کارگیری بم صدا یا پایین ترین سطح صدا در قسمت های متفاوت تلاوت است. باید گفت، نهفت خوانی از کاربردی ترین و مهم ترین ابزار تنوع لحن است که باعث جلب توجه مستمعین، استراحت دستگاه تکلم، افزایش مدت تلاوت و جلوگیری از اوج های پی درپی و خسته کننده برای قاری و مستمعین می شود [پیشین].

ارتباط صوت با معنای آیه

اگر قاری قرآن به معنای آیات تسلط کافی داشته باشد، می‌تواند با متناسب ساختن صوت خود با معنای آیات، به تلاوت زیبا، لطیف و بانفوذ که مورد نظر خود و مستمعین است، دست یابد. برای مثال، آیاتی که مشتمل بر امر، تهدید، صفات جلالیه‌ی خداوند، دستورات ملائک به مجرمین در روز قیامت، سخنان انبیای الهی در برابر امت‌های خویش و... هستند، بهتر است در پرده‌های صوتی بالا تلاوت شوند و برعکس، آیات مشتمل بر دعا، تضرع به درگاه خداوند، سخنان کفرآمیز مشرکان و شیطان و سخنانی که با صدای بلند، گفتن آن‌ها زیاد جالب نیست، مانند «... إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ» بهتر آن است که در پرده‌های صوتی پایین یا متوسط قرائت شوند.

باید گفت، انطباق صوت با معنای آیات، جدای از لذت معنوی که به قاری می‌دهد، بر معنویت قرائتش نیز می‌افزاید و مفهوم آیه را با نفوذ بیش‌تری بر مستمع تلقین می‌کند. برای مثال، اگر شما بخواهید شخصی را از راه دور صدا بزنید، باید با فریاد وی را بخوانید و اگر وی را با صدای آهسته بخوانید، تمسخرآمیز و بی‌اثر خواهد بود. آیات قرآن نیز باید به گونه‌ای تلاوت شوند که صوت، منطبق بر معنا باشد [ملائی، ۱۳۸۱: ۷۶].

روش صحیح تنفس در قرائت

روش درست تنفس در قرائت، استنشاق هوا از بینی است، زیرا بینی هوای گرم می‌کند و به وسیله‌ی مخاط‌های کناره‌ی خود آن را تمیز، صاف و نرم می‌کند. این سه عمل، در حین قرائت به قاری کمک بسیار می‌کند [مجموعه نرم‌افزارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و نغمات قرآنی]. برای اوج‌گرفتن در پرده‌های صوتی بالا، بهتر است که ریه‌ها را از هوای مرده، خالی کرد و با راندن سینه به جلو، تنفس عمیق انجام داد [ملائی، ۱۳۸۱: ۸۰].

از میان شیوه‌های تنفس از راه بینی، شیوه‌ی تنفس شکمی بهترین روش است. در این نوع تنفس، مرکز تجمع هوا قسمت پایین شش‌هاست و همین عامل باعث وارد شدن فشار بر پرده‌ی دیافراگم و راندن آن به سمت شکم و باز شدن دنده‌ها و عضلات بین‌دنده‌ای هم‌جوار با پرده‌ی دیافراگم می‌شود. لذا برآمدن شکم و پهلوها و احساس جدایی مهره‌های ستون فقرات، از نشانه‌های بارز چنین تنفسی است.

این شیوه‌ی تنفس ویژگی‌هایی دارد از جمله: ۱. کار

حجره، تولید صوت بدون تحمل فشار ناشی از کنترل خروج هواست؛ ۲. کار پرده‌ی دیافراگم و عضلات بین‌دنده‌ای، کنترل خروج هوا و استحکام صوت است؛ ۳. استفاده‌ی مطلوب از فضای تشدید سینه‌ای و دهانی به‌خاطر رها بودن عضلات قفسه‌ی سینه، گردن و دهان؛ ۴. به حداقل رسیدن تنش در عضلات [نرم‌افزار مانده].

انواع قرائت از نظر استفاده از مقامات

۱. **مبسوط خوانی:** قاری در این نوع قرائت، فقط با استفاده از یک مقام، بخش‌های سه‌گانه‌ی آن را به‌طور کامل اجرامی کند.

۲. **قرائت محوری:** قاری یک مقام را به‌صورت محور و پایه قرار می‌دهد و از مقامات دیگر حول این محور استفاده می‌کند. یعنی پس از اجرای مقام اصلی، به مقامی دیگر منتقل می‌شود و پس از اجرای آن، دوباره به همان مقام اصلی بازمی‌گردد. معمولاً دو مقام رست و نهاوند به‌خاطر قابلیت مانور و گستردگی، محور این نوع قرائت قرار می‌گیرند.

۳. **قرائت متنوع:** قاری در آن از مقامات زیادی استفاده می‌کند.

۴. **قرائت ترکیبی:** قاری در طول تلاوت خود به ترکیب اجزای متفاوت یک مقام دست می‌زند یا قسمت‌هایی از یک مقام را با قسمت‌های مقامی دیگر ترکیب می‌کند. شرط تلاوت به این شیوه، تسلط زیاد قاری است. قرائت ترکیبی، خود گونه‌هایی دارد که عبارت‌اند از: الف) ترکیبی متمائل: ترکیب اجزای یک مقام با هم، مانند ترکیب قرار با جواب همان مقام. ب) ترکیبی متجانس: ترکیب اجزای نزدیک به هم دو مقام، مانند ترکیب اجزای دو مقام صبا و حجاز. ج) ترکیبی متباعد: ترکیب دو مقام دور از هم با استفاده از یک مبدل یا مقام عبوری، مانند ترکیب صبا و سه‌گاه با استفاده از نغمه‌ی فرعی رمل [ملائی، ۱۳۸۱: ۱۰۱]؛ مجموعه نوارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و نغمات قرآنی].

سبک‌های چهارگانه‌ی تلاوت قرآن کریم

۱. سبک بدیع مانند سبک استاد محمد رفعت؛ ۲. سبک تقلید مانند سبک تلاوت استاد ابراهیم شعشعی؛ ۳. سبک تألیف-تقلید، مانند سبک تلاوت بیش‌تر قاریان عصر حاضر؛ ۴. سبک تلاوت تألیف بدیع مانند سبک استاد شحات محمدانور [تهرانی، ۱۳۷۴: ۷۰].

تحریر و انواع آن در قرائت قرآن کریم

یکی از عوامل زیبایی در قرائت قرآن کریم، استفاده از فن

تحریر است. تحریر عبارت است از ایجاد گره صوتی در حنجره. به عبارت دیگر، تحریر، زاده‌ی هوا و حنجره است. تحریر از نظر کیفیت بر دو نوع است: الف) **تحریر کامل**: به گره کامل صوتی گفته می‌شود که اگر این گره صوتی ناشی از حزن باشد، به آن «بکاء الصوت» و در غیر این صورت تحریر کامل گفته می‌شود. ب) **شبه‌تحریر**: به گره ناقص صوتی شبه‌تحریر گفته می‌شود که در آن از لرزش اندام‌های صوتی به گونه‌ای کاملاً ظریف برای افزایش کیفیت شبه‌تحریر استفاده می‌شود. باید گفت، آنچه در قرائت قرآن استفاده می‌شود، شبه‌تحریر است که قاریان آن را تحریر می‌نامند [نرم‌افزار مانده].

جایگاه تحریر در کلمات قرآن کریم

الف) **تحریر روی حروف**: از بیست و هشت حرف زبان عربی، هفت حرف تحریر پذیرند، یعنی به شرط عدم خلل در صحت و درستی ادای این حروف، می‌توان از فن تحریر بهره جست. ترتیب تحریر پذیری این حروف از زیاد به کم چنین است: ن، م، ی، ل، و، ع، ر. تحریر در حروفی به غیر از موارد یادشده، به خاطر ایجاد خلل در مخرج و صفات حروف کاملاً غلط است.

ب) **تحریر روی صداها و کشش‌ها**: محل‌های اصلی تحریر در این‌گونه شامل: صداها، کشیده، مدها، کشش‌های خیشومی، اقلاب، ادغام و اخفاست. حرکات کوتاه، تحریر پذیر نیستند، زیرا هر نوع تحریر روی صداها، کوتاه، موجب کشش آن‌ها می‌شود که این عمل از نظر تجویدی غلط است [پیشین].

تأثیر گوش در تلاوت

مقصود از گوش، تمرکز آگاهانه در دریافت و تشخیص صوت است. برخی از قاریان، اصوات و تمایز بین آن‌ها را دقیق‌تر تشخیص می‌دهند. لذا علاوه بر لدتی که از شنیدن صداها می‌برند، بادقت و سرعت بیش‌تر در واکنش‌های صوتی خود دخالت می‌کنند. اگر شما قاری عزیز می‌خواهید گوش خوبی داشته باشید تا به وسیله‌ی آن بتوانید جزئیات و تنوعات صوت، حروف و مدات را بهتر تشخیص دهید، لازم است به سه نکته توجه کنید:

۱. **تقلید محض از قاری منتخب**: این کار به منزله‌ی اولین پله‌ی نردبان تلاوت است و اثر انکارناپذیری در ساختمان تلاوت خواهد داشت. از این جهت که دقت در انتخاب مرجع تلاوت، ما را به موفقیت‌های بیش‌تر می‌رساند، باید در انتخاب مرجع تلاوت، به این نکات توجه کرد:

الف) اگر کیفیت صدای شما گلوبی و یا دهانی است، مرجع تلاوت شما نیز باید صدایش گلوبی یا دهانی باشد؛
ب) مرجع تلاوت شما باید بیش‌ترین دقت را در اجرای اصول تناسب، ضرب و تکیه داشته باشد؛
ج) مرجع تلاوت به اصل تجوید در هنگام تلاوت مقید باشد؛

د) از همه‌ی طبقات صوتی در هنگام تلاوت استفاده کند؛
و) حس پیام‌رسانی در قالب توجه به معانی آیات، در تلاوت وی جاری و ساری باشد؛
ی) در شما خلایقیت و خوداتکایی ایجاد کند.

از بهترین مراجع تلاوت در میان قاریان معروف جهان می‌توان به استاد مصطفی اسماعیل، عبدالفتاح شعشعی، کامل یوسف، عبدالباسط، محمد صدیق منشاسوی، محمود علی‌البناء، شحات محمدانور، محمد عبدالعزیز حصان و محمد احمد شیب اشاره کرد [پیشین].

۲. گوش دادن به تلاوت خود:

گام اول: شما پس از ضبط و شنیدن صدای خود، برخلاف آنچه در مورد صدای خود تصور کرده‌اید، با صدایی شل، وارفته، ساختگی، فاقد احساس و انگیزه، صوتی مهمل، خفه و خیشومی و با کم‌ترین شباهت به صدای خود مواجه می‌شوید. علت چنین مواجهه‌ای این است که شما علاوه بر تأثیر تشدید جمجمه‌ای، صدای خود را به صورت ذهنی می‌شنوید. در نتیجه با چنین ویژگی‌هایی در صدای خود برخورد نمی‌کنید. استفاده از ضبط صوت این امکان را برای شما فراهم می‌آورد تا علاوه بر رفع ایرادات و اشتباهات احتمالی، صدای خود را آن‌چنان که به گوش دیگران می‌رسد و نه آن‌طور که خود می‌شنوید، بشنوید و در نهایت میان صدای مورد تصور خود و صدای ضبط شده سازش برقرار کنید.

گام دوم: شنیدن صدای خود در حین تلاوت است که اگر چنین فرصتی را برای خود مهیا نکنید، تلاوت شما سطحی، معمولی و فاقد تازگی خواهد بود. توجه به عواملی چون ضرب، تکیه در کلمه، تناسب، تحریر، تلفظ صحیح حروف و تمرکز آگاهانه و... دقت شما را افزایش می‌دهد و از تنش عضلات گردن می‌کاهد.

۳. **بهره‌مندی از استادان مجرب**: در طول بررسی تلاوت خود لازم است قرائت خود را در محضر استادی مجرب عرضه کنید. زیرا لازم است گوش سومی که بدان اطمینان دارید،

شیوه‌ی عملکرد شما را برایتان بازگو کند و با تذکرات سازنده‌ی خود، شما را از انحراف از مسیر رشد بازدارد [پیشین].

کشف صدای صحیح

برای کشف صدای صحیح، باید در تلاوت خود به این نکات توجه کنیم:

۱. آزاد و رها بودن عضلات مؤثر در کیفیت صوت.
۲. تنفس شکمی از طریق بینی و ذخیره نکردن غیر متعارف هوا در شش‌ها.
۳. وارد نکردن فشار بر حنجره به هنگام تولید صوت.
۴. تبدیل هوا به صوت در هنگام بازدم؛ یعنی صوت ماهنگام خواندن کلمات نفسی نباشد، به خصوص در ابتدای صوت.
۵. افزایش یا کاهش شدت صوت با توجه به معنی آیه.
۶. به کارگیری تمامی طبقات صوتی به هنگام تلاوت.
۷. ایجاد ظنین مطلوب در صدا از طریق تشدید سینه‌ای و دهانی.
۸. تلفظ صحیح حروف به تنهایی یا در قالب کلمات گوناگون.
۹. رعایت ضرب به منظور تلفظ روان و دل‌نشین حروف.
۱۰. توجه و تمرین کافی برای تسلط بر محل‌های تکیه در کلمات و رساندن پیام آیات از طریق تکیه در کلام.
۱۱. رعایت دقیق تناسب در تلاوت.
۱۲. توجه به معانی و مطالعه‌ی تفاسیر.
۱۳. تمرین چگونگی شنیدن یا نظارت دقیق و هوشیارانه بر صحت عملکرد در حین قرائت آیات و مشاوره با استادان معرب.
۱۴. تناسب لحن با معنا، پیام، و احساس درونی از آیات، لحن شما را تعیین کند [پیشین].

توصیه‌های ضروری

الف) اگر هنگام قرائت قرآن احساس می‌کنید که حالت چهره‌ی شما عوض می‌شود، یا دهان خود را بیش از حد باز می‌کنید و یا این‌که به خود فشار وارد می‌کنید، به طور حتم بدانید که با صدای صحیح و مطلوب خودتان تلاوت نمی‌کنید. باید دانست، برای انتقال معانی و مفاهیم آیات، نیازی به ایجاد فشار و کشش زیاد در عضلات نیست.

ب) بهترین سطوح برای تلاوت، ابتدا فرار و سپس جواب است. پس از این دو، برای جلوگیری از بیماری حنجره و کاهش عمر تلاوت، اوج‌های منطقی را جایگزین جیغ‌های بدون ضابطه

کنید. از نشانه‌های بارز اوج‌های منطقی می‌توان به گرفته نشدن عضلات صورت، گردن، سینه و حنجره اشاره کرد.

ج) به جای تقلید از صدای مرجع تلاوت خود، از فنون تلاوت وی بهره‌مند شوید.

د) اگر شما طبقات صوتی خود را با تمرینات کشش صدا و تحریر در حدیکی از طبقات بشناسید و آماده کنید، به طور یقین عکس‌العمل صدایتان دقیق‌تر و لحن شما زیباتر خواهد بود. (و اگر حنجره‌ی شما به خاطر بیماری‌های گوناگون دچار التهاب یا عارضه‌ای شده است، تمامی تمرینات را تا بهبودی کامل متوقف کنید.

ی) اگر حنجره‌ی شما با علائمی چون خستگی، احساس خارش و سوزش در گلو، صاف کردن پی‌درپی گلو، سرفه، پرش و شکست صوت مواجه شد، به پزشک متخصص مراجعه و این نکات را نیز رعایت کنید: استراحت و آرامش خاطر، رژیم غذایی مناسب از جمله پرهیز از غذاهای چرب، سرخ‌کرده، سرکه، فلفل، ادویه‌جات، طعم‌دهنده‌ها، ترشی و هر آن‌چه گلو را تحریک می‌کند. در مقابل، سوپ مرغ، میوه، سبزیجات و لیمو شیرین را به برنامه‌ی غذایی خود بیفزایید. مصرف زیاد مایعات مانند آب میوه، چای و پرهیز از نوشابه‌های گازدار و آب بسیار سرد و گرم، انجام عمل غرغره با آب نمک در سه زمان صبح، ظهر و شب، مرطوب نگه داشتن هوا و در صورت امکان استنشاق بخار آب و در نهایت مسواک زدن دندان‌ها و ترمیم دندان‌های خراب می‌تواند ما را در اجرای قرائتی تأثیرگذار و عالی کمک کند [پیشین].

زیرنویس

۱. نرم‌فزار مائده، ۲. پیشین.

منابع

۱. بیگلری، حسن. سرالبیان فی علم القرآن. انتشارات سنایی. زنجان. بی‌جا. ۱۳۷۲.
۲. تهرانی، ابراهیم میرزاهمدی. مبانی موسیقی قرائت قرآن کریم. نشر زلال. بی‌جا. چاپ اول. ۱۳۷۴.
۳. رجب‌نژاد، محمدرضا. نگرشی به مبانی فقهی موسیقی. انتشارات عابدینی. چاپ اول. تابستان ۱۳۷۹.
۴. عربی‌القبنانی، محمد. صوت و لحن در قرآن کریم. ترجمه‌ی محمدحسین ملک‌زاده. انتشارات مؤسسه‌ی فرهنگی-انتشاراتی حضور. قم. چاپ اول. پاییز ۱۳۷۷.
۵. قاسم احمد، مریم. نگاهی به زندگانی قاریان مشهور قرآن کریم. انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران. چاپ ۱۳۷۴.
۶. ملائقی، عباس. مبانی قرائت قرآن کریم. انتشارات دفتر نشر مصطفی. قم. چاپ اول. بهار ۱۳۸۱.
۷. مجموعه نوارهای آموزشی آشنایی با دستگاه‌ها و مقامات و الحان قرآنی. با صدای جناب آقای رحیم خاکی. انتشارات معاونت آموزشی جهاد دانشگاهی واحد تهران.
۸. محمدی، محمدحسین. گلستان معماهای قرآنی. انتشارات یارغائب‌السلام. قم. چاپ اول. ۱۳۸۲.
۹. ملائیان، یحیی. زندگی‌نامه‌ی قاریان مشهور جهان. انتشارات روح. قم. چاپ اول. بهار ۱۳۸۰.
۱۰. نرم‌فزار المائده، ۲. انتشارات پیام نور رایانه.